

DOI 10.14232/belv.2020.1.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.1.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szabó Pál (2020): „Örvendezzenek az Egek...” – a ferrarai-firenzei egyetemes zsinat egyházi uniója (1439). *Belvedere Meridionale* 32. évf. 1. sz. 5–26. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1.

2019. július 6-án elmúlt egy olyan alkalom, amikor megemlékezhattünk volna arról az egyetemes zsinatról, amelyet 580 évvel ezelőtt, az akkori keresztény világ figyelve mellett Firenzében tartottak és amelyen megszületett a nyugati és a keleti keresztény egyházak időszakos uniója. A szakirodalomban, és így a köztudatban is, inkább a két egyház 1054. évi szakadásának története az, amely mélyebben megmaradt. A 20. században, a firenzei egyetemes zsinat fél évezredes évfordulója kapcsán, tudomásom szerint, a magyar szakirodalomban „legutóbb” 1939-ben születtek emlékező írások egyháztörténezszek tollából. Már csak ezért is időszerű, hogy jelen tanulmányom felidézze a zsinat összehívásának körülményeit, annak rövid történetét és főbb külpolitikai vonatkozásait, valamint részletesen elemzi az unió okmányát is.

Amikor 1439. július 6-án, a firenzei dómban kihirdették az uniót, nem az első olyan eset volt, amikor a bizánci császár, a külső katonai fenyegetettség miatt vallási tekintetben is kényszerhelyzetbe került. A 15. század elején a fokozódó oszmán-török hódítás nyomása arra készítette az uralkodót, hogy európai diplomáciai útra induljon segítséget kérni. VIII. (Palaiologosz) Ióánnész (1425–1448) diplomáciai körútján megfordult Velencében, Milánóban, a Magyar Királyságban is, minden különösebb eredmény nélkül. Azt is látnia kellett, hogy az oszmán-török elleni tervezett fellépés koordinálását a Pápaság vállalta magára. Azonban a római pápa, IV. Jenő (1431–1447) kemény feltételt szabott: a törökök ellen nyújtandó segítség ára az egyházi unió kikényszerített megvalósítása volt.¹

Jól tudjuk, hogy ezen feltétel már korábban is megfogalmazódott. A negyedik keresztes hadjárat következtében a bizánci főváros, Konstantinápoly elfoglalása és a Latin Császárság megalapítása során a létrehozott bizánci utódállamok és a két egyház viszonya igen kényes kérdés maradt. A bizánci fővárost visszaszerezni szándékozó nikaiai császár, III. (Batatzész) Ióánnész a pápával is tárgyalt az egyházi unió fejében adott segítségnyújtásról, de ez végül VIII. (Palaiologosz) Mikhaél számára adatott meg. Miután 1261-ben bevonulhatott Konstantinápolyba, aktív propagandát és politikai nyomást fejtett ki a bizánci klérus köreiből a

¹ SZABÓ 2015. 30. A Pápaság és az egyházi unió című fejezet alapján.

Rómához való közeledés érdekében. Végül 1274-ben, a *lyoni zsinat* 4. ülésén, július 6-án X. Gergely pápa (1271–1276) kihirdethette a nyugati és a keleti keresztény egyházak unióját. A görögök a zsinaton csekély küldöttséggel vettek részt, köztük a történetíró és császári követ Geórgiosz Akropolitész is, aki a császára nevében az unióról a pápával is folytatott tárgyalásokat. A küldöttek csak egy levelet és egy okmányt hoztak a bizánci császártól, aki mindenben elismerte a római tanításokat. Azonban ez a bizánci papság számára elfogadhatatlan volt, I. (Szent) József konstantinápolyi pátriárka lemondott. Nemcsak azért, mert császári preszszió hatására született, hanem azért is, mert nem folytathattak teológiai vitát a kényes pontokról. X. Gergely pápa ugyan többször tárgyalt Mihály császárral egy, a szeldzsuk-törökök Kis-Ázsiából való kiűzéséről és a Szentföld visszafoglalására közösen indítandó keresztes hadjárat tervéről, de halála megakadályozta a további lépéseket.²

Szűk két évszázad múlva az oszmán-török fenyegetés árnyéka nyomta rá a két egyház tervezett uniójára a bélyegét. A bizánci császár az Oszmán Birodalom trónjára lépő II. Murád szultán (1421–1451) személyében komoly ellenfelet kapott. Az energikus szultán, elődje – I. „Villám” (Yildirim) Bayezid – példáját felelevenítve 1422-ben megkezdte Konstantinápoly ostromát, amelynek erős falai ezúttal is ellenálltak. A bizánci főváros elfoglalásának régóta áhított tervét végül a nagyvezír, Halil Csandarli pasa (1429–1453) és körének egy kereszteshadjárat lehetőségétől tartó, defenzív álláspontja egy jó időre levette a szultáni napirendről. Azonban VIII. Ióánnésznek vállalnia kellett az oszmán adófizetést és vazallusságot és ekkor indult el európai diplomáciai útjára. II. Murád 1430-ban már Thesszalonikét vette személyes ostrom alá és néhány hét alatt is el is tudta foglalni. Az első számú célpont északon ezután Szerbia lett és az oszmánok számára a magyar határvédelem fő erődjének, Szendrőnek és Nándorfehérvárnak a bolygatása is elérhetővé vált.³

Az oszmánokkal szembeni keresztény összefogás reményében IV. Jenő pápa a szorult helyzetben lévő Bizánccal ismét az egyházi uniót sürgette. Azonban más okok is erre sarkalták, elsősorban a saját hatalmának megerősítése és védelme. Ugyanis a pápa szembekerült saját egyetemes zsinatával. A XVII. Egyetemes Zsinat már 1431 július 23-án megkezdte üléseit Bâselben. Ezen a *bâzeli zsinaton*, 1433-ban Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király aktív közreműködésével létrejött a husziták egy részével való megegyezés (az ún. prágai kompaktáták), azonban a zsinat résztvevői az egyházi törvényhozással a szerintük túlzott pápai főhatalom csökkentését is igyekeztek elérni. A zsinat tulajdonképpen kétségbe vonta a pápa tekintélyét. Kézbe vették volna az egyházkormányzatot, valamint véget vetettek volna a görög-latin egyház 1054 óta meglévő szakadásának is. Ióánnész bizánci császár is egyszerre volt kénytelen, többszöri követjárás útján, tárgyalni a pápával és a bázelielkel. Ezt az időszakot nevezte el Gergely Jenő a „konziliarizmus és a papalizmus” küzdelmének.⁴

1431 végén a pápa hiába oszlatta fel a bázeli zsinatot, 1433 decemberében kénytelen volt újra megnyitni. A zsinat újra 1434-ben ült össze. A pápának időközben el kellett hagynia Rómát, mert ott kikiáltották a köztársaságot. Így IV. Jenő pápa és a Kúria kilenc évig Firenzében rendezkedett be. Ekkor érkezett a bizánci császár ismételt segélykérése, aki az egyházi uniót is elfogadta, egyedül a tárgyalások helyszínéül egy itáliai várost kért. A görögök először az unió

² BRÉHIER 1997. 377–378.

³ SZABÓ 2015. 35–36; VASILIEV 1980. 672.

⁴ BRÉHIER 1997. 445; GERGELY 1999. 131.

zsinat helyszínéül Konstantinápolyt kérték, amelyet a bázelieliek elleneztek. A bizánci császár pedig az általuk támogatott Avignont nem fogadta el. Így 1437-ben a pápa a *Doctoris Gentium* kezdetű pápai bullájával a Bázelen ülésű zsinatot Ferrarába helyezte át, amely ismételt ellenállást szült és ide a zsinat kisebbsége jött át. Zsigmond császár halálával azonban a „bázelieliek” elvesztették legfontosabb támogatójukat. Így a ferrarai Szent György templomban, 1438 január 8-án megnyílt a *ferrarai egyetemes zsinat*, amely tulajdonképpen a bázeli zsinat folytatása és együtt képezik a XVII. (más vélemény szerint a XIX.) Egyetemes Zsinatot.⁵

A ferrarai zsinaton megjelent Ioánnész bizánci császár, II. József pátriárka és vele mintegy kétszáz főnyi létszámmal (148 főpap) a görög egyház főpapsága. A velük együtt utazó kíséret létszáma elérte a hétszázat is.⁶ Tanúi lehetünk annak, hogy Bizáncban is kialakult egy uniós párti klérus. A görög papok a lyoni zsinat óta sok nyugati teológiai munkát már görög fordításban olvashattak, közelebb kerülhettek a nyugati tantételek megismeréséhez. A császár az egész ortodox világot meghívta az uniós zsinatra, Ferrarába, így a keleti pátriárkák, közöttük Izidórosz, az utolsó görög származású kijevi orosz metropolita, Bazil jeruzsálemi pátriárka, valamint az orosz és román fejedelmek, a szerb despota is képviseltették magukat. Ioánnésznek, mint oszmán-török vazallusnak (azaz „barát és testvér”), még II. Murád szultánt is értesítenie kellett erről. A szultán azonban a nyugati-keleti keresztény egyház oszmánellenes szövetségének létrejöttétől tartva és kihasználva a császár távollétét, azonnal a bizánci főváros ellen vonult volna, ha Halil Csandarli nagyvezír le nem beszélte volna erről a szándékáról.⁷

A bizánci küldöttség hajója a császárral együtt 1437. november 24-én indult el Itália felé. 1438. februárjában szálltak partra Velencében. A velencei dózse, Francesco Foscari ünnepélyesen fogadta a császárt.⁸ Március elején vonultak Ferrarába, ahol azonban várni kellett a „bázelieliek” megjelenésére és a nyugati uralkodókra, akik még nem jöttek el. II. József konstantinápolyi pátriárka kiközösítéssel fenyegette a meg nem jelenő főpapokat és egyetemesnek nyilvánította a zsinatot. Április 9-én az első ünnepélyes ülésen így négy hónapos haladékot adtak a késlekedőknek.⁹

Hogy az oszmán félelem nem volt teljesen alaptalan azt véleményem szerint jól mutatta az, hogy az európai fejedelmek közönye mellett, a zsinatra eljöttek az afrikai keresztények követői is. Az etióp császár, Zara Jákob (1434–1468) csatlakozni kívánt a Níluson is átívelő, nyugati-keleti „keresztény tengelyhez”, az egyiptomi muszlim Mameluk Szultanátus déli szomszédságában. A mameluk szultán, al-Zahir Csakmak (1438–1453) gyanakvással is nézte az etióp kopt-keresztény egyház részvételét a firenzei zsinaton. Egyiptomban a koptok ellen új adókat vezetett be és az egyiptomi kopt pátriárkát utasította arra, hogy számoljon be minden hírről, amit az etióp császártól kap. Felújította a rodoszi Johannita Lovagrend elleni katonai akciókat. Körvonalazódni látszott egy mameluk–oszmán-török diplomáciai együttműködés is.¹⁰

Az immár *ferrarai zsinat* résztvevői, a megjelenési határidő eltelte után, 1438. október 9-én tartották újabb ülésüket. Addig a felek között elkezdődhettek a teológiai megbeszélések,

⁵ GERGELY 1999. 132.

⁶ KOZMA 1939. 5.

⁷ BRÉHIER 1997. 446–447.

⁸ NORWICH 1996. 398.

⁹ KOZMA 1939. 9; BRÉHIER 1997. 447.

¹⁰ SZABÓ 2015. 31.

amelyre az egykori lyoni zsinaton még egyáltalán nem is volt lehetőség. A határozathozatal módja az lett, hogy a zsinat szótöbbsége fog dönteni. A bizánci küldöttség ezt ellenezte, mert szerette volna megtartani az egyenlő arányt. Megjelentek az alapvető témakörök: A keresztény Hitvallás vizsgálata, ezzel el is telt az első három hónap. Itt olyan filológiai-teológiai terminológiai kérdések is felbukkantak, mint a görög *ouszia* és a latin *substantia* eltérő értelmezése. A vita december végén fejeződött be megegyezéssel.¹¹ Bizánci oldalon felszólaltak az unió ellenzői is, mint például Markosz Eugenikosz (Epheszoszi Márk) epheszoszi püspök, egyházi himnuszok szerzője. Decemberben még Jó Fülöp burgundi herceg küldte el követét.¹² A bizánci császár eközben vadászatokon is részt vett.

A tárgyalásokat az is nehezítette, hogy júliustól Ferrarában is pestisjárvány ütötte fel a fejét, így IV. Jenő pápa a 15. ülés után, 1439. januárjában elrendelte a zsinat helyszínének áthelyezését Firenzébe. Ennek gazdasági okai is voltak, a zsinat már nyolc hónapja tartózkodott Ferrarában. A városban a nagyszámú résztvevők élelmezése megcsappant, a gabona időközben elfogyott és éhezés fenyegette a további ottlétet. Ezért később megfogalmazódott az az ortodox vélemény is, amely szerint az „*uniót éheztetéssel csikarták ki a keletiektől.*”¹³

A költözködés elhúzódtott és február 14-én kezdődött el az első firenzei ülés. A bizánci küldöttségben a Bésszarión nikaiai metropolita vezette unió párt volt szótöbbségben. Markosz Eugenikosz körül csoportosultak az unió ellenzői. A Szentlélek származásáról, a *Filioque-kérdés*ről hosszú vitát folytattak nyolc ülésen keresztül (március 2–24). A görög formula az volt, hogy a Szentlélek az Atyától származik, a Fiún *keresztül*. A latin teológia ellenben az Atyától és a Fiútól (*Filioque*) való kettős származást fogadta el.¹⁴ A pápa és a bizánci császár a hosszú, nyilvános viták helyett végül a bizottsági megbeszéléseket támogatta. A bizánci bizottság kizárólag unió-pártiakból állott. Az itt született megállapodásokat utóbb a zsinat tagjaival utólag írtatták volna alá.¹⁵

Az unió kapcsán Bésszarión szemlélete az volt, hogy nem azt kell keresni, amelyben a két egyház egyházatyái nem tudnak megegyezni, hanem azokat a pontokat, amelyekben egyetértés van. A Szentlélek kettős származásának tanát végül elfogadták a görögök és a pápa is. Ezután már csak olyan kérdéseket tárgyaltak, amelyet a zsinat olyanoknak ismert el, hogy arról érdemes tárgyalni. Így még a kovászos-kovásztalan kenyér, a tisztítóút (Purgatórium) és a római pápa tekintélyének kérdései kerültek napirendre. A tárgyalások elején a görögök méltatlankodva hallgatták a Purgatóriumról szóló római dogmát, a latinok által használt kovásztalan kenyér használatát, hiszen a kenyérben a kovász számukra a Szentlelket szimbolizálja. Hasonlóan idegenkedtek a papi házasság tiltásáról. Innen túllépni szükség volt a pápai nyomásra is.¹⁶

Mindezek során az unió létrehozása immár elérhetővé vált. Ekkor a görögök között voltak olyanok is, akik elhagyták a zsinat helyszínét, nehogy nekik is alá kelljen írni a leendő unió okmányt. A megegyezést az is nehezítette, hogy időközben meghalt II. József

¹¹ NORWICH 1996. 401.

¹² BRÉHIER 1997. 447.

¹³ Idézi: KOZMA 1939. 10; NORWICH 1996. 401.

¹⁴ NORWICH 1996. 401.

¹⁵ BRÉHIER 1997. 448.

¹⁶ BRÉHIER 1997. 448; NORWICH 1996. 402.

konstantinápolyi pátriárka, aki az unió létrehozása ellen volt, de Izidórosz kijevi metropolita sokat munkálkodott az egység létrehozásán. Véleménye szerint a zsinat ezáltal mintegy megalkotna egy olyan óriási emlékművet, amely a rodoszi Kolosszussal versengene, de amelynek csúcsa valóban elérné az Eget és ragyogása Keletről és Nyugatról is látható lenne.¹⁷ Végül, a római pápa egyetemes keresztény tekintélyét illetően volt görög ellenállás. A bizánci császár azt nem fogadta el, hogy a pápa a keleti pátriárkák fölött is hatalmat szerezzen, és azt sem, hogy ökumenikus zsinatot tartson. Végül a kérdést Bésszarión egy olyan formula beiktatásával oldotta meg, amely megtartotta épségben a keletiek jogait és kiváltságait.¹⁸ A megszövegezés során 115 latin és 33 görög püspök írta alá az uniót, egyedül Markosz Eugenikosz tagadta meg.¹⁹

Az uniós okmány megfogalmazása után, a *Laetentur Caeli* kezdetű bullát a firenzei Santa Maria dei Fiori székesegyházban, július 6-án (más vélemény szerint július 9-én) hirdették ki.²⁰ A híres reneszánsz építész, Filippo Brunelleschi által nemrég megépített kupola alatt. Bésszarión a görög szöveget, Giuliano Cesarini pedig a latin szöveget olvasta fel, és megölelték egymást. Augusztus 26-án tartottak egy utolsó ünnepélyes összejövetelt. Október 11-én, Velencében VIII. Ioánnész bizánci császár és a görögök hajóra szálltak. Bésszarión metropolitát és Oroszországi Izidóroszt a pápa bíborossá emelte. A frissen létrehozott egyházi unió oszmánellenes politikai élet jól jelezte, hogy IV. Jenő pápa és VIII. Ioánnész tárgyalt még egy közös kereszties hadjárat indításának tervéről is. Ehhez azt is hozzáteszem, hogy a pápa igyekezetét, egy kereszties hadjáratához szükséges szélesebb összefogást, ekkoriban megakadályozta a Német-Római Császárság és a Lengyel Királyság Habsburg–Jagelló dinasztikus vetélkedése a közép-európai (cseh, magyar) államok trónjának megszerzéséért.²¹

A bizánci császár a következő évben, 1440. februárjában érkezett vissza Konstantinápolyba.²² A firenzei Medici-Riccardi palota kápolnájában valószínűleg a császárt örökítette meg a festő Benozzo Gozzoli: *A három királyok vonulása* című freskóján. Cristina Acidini Luchinat művészettörténész véleménye szerint ugyanis az egyházi unió fontos személyei jelennek meg ezen a freskón ikonografikus modellként.²³

A firenzei zsinat az unió kihirdetése és a görögök távozása után is folytatta munkáját. A bizánci egyháztól elszakadt keleti egyházak is egymás után egyesültek a római egyházzal. Így a már említett etióp keresztények, de az örmények, jakobiták, káldok és maroniták is. A kijevi Izidórosz pedig 1442-ben Kijevben is kihirdette az uniót. Moszkvában azonban, Vaszilij nagyherceg ellenállása miatt, mindez eredménytelen maradt. A zsinat végül 1443 szeptemberében fejezte be munkáját, amikor ismét visszatérhetett Rómába.²⁴

¹⁷ Idézi: VASILIEV 1980. 672–673.

¹⁸ BRÉHIER 1997. 448.

¹⁹ KOZMA 1939. 10.

²⁰ Kozma János szerint július 6-án a megszövegezés, az aláírás készült el, a kihirdetés július 9-én, hétfőn történt. KOZMA 1939. 10.

²¹ SZABÓ 2015. 29.

²² BRÉHIER 1997. 449.

²³ ÚJVÁRI 2016. 175.

²⁴ KOZMA 1939. 12; BRÉHIER 1997. 449.

2.

Ezek után tekintsük át az uniós okmány szövegét! „*Ujjongjatok, egek, vigadozz, föld!*” – Ézsaiás prófétát idézve (49, 13.)²⁵ a bulla első két szava mindjárt utal egy 6. századi *Laetentur Caeli* kezdetű egyházi énekre is, ezzel nemcsak indítva, hanem hangulatilag előlegezve is a dokumentum ünnepélyes hangvételét.

Mivel a latin nyelvű dokumentum magyarul eddig csak részben volt olvasható, a továbbiakban a saját fordításomban közlöm, amelyből magyar nyelven először, a bulla teljes szövege, a bevezető résszel együtt, összeállítható (1–9. §§).

A bevezető költői metaforákban gazdag, lelkesítő örömmel számol be a megegyezésről és kiemeli Jézus Krisztus összekapcsoló szerepét: „*Örvendezzenek az Egek, a föld [népe] ujjongjon, mert közétről a válaszfal, mely a nyugati és a keleti egyházat megosztotta, alárogyott! Béke és egyetértés tért vissza, oda a sarokkőhöz, Krisztushoz, aki egygye alkotta meg mindkettőt. Aki a jóakarát és a béke legerősebb kötelékével mindkét válaszfalat összeköti, valamint összekapcsolja és összetartja az örök unió szövetségével. A végzet hosszan tartó kódének, a tartós elválásnak átkos, fekete sötétsége után, mindenkinek a vágyott unió derült világossága ragyogott fel.*”²⁶

Azt a buzdítást is olvashatjuk, hogy az unió ökumenikus öröme legyen meg az egész egyház köreiből is: „*Vigadjon az Anyaegyház, amely a fiait eddig kölcsönösen egyet nem értőn, immár pedig egységben látja és hogy a békesség visszatért és amely [egyház] azelőtt az ő elkülönülésük miatt a legkeservesebben sírt, [most] az ő csodálatra méltó megegyezésük okán, ki nem mondható örömmel a Mindenható Istennek köszönetet mond! Valamennyi hívő szerencsét kívánjon a Földön, ahol van, és aki kereszténynek számítatik az Egész Anyaegyházzal együtt örvendezzen!*”²⁷

A szöveg megfogalmazói ezután mintegy köszönetet mondanak az utazás fáradalmait is vállaló zsinati résztvevőknek. Magunk előtt látjuk az oszmán-török és mameluk szultáni gyanakvással is dacoló keleti pátriárkákat és az afrikai küldötteket is: „*Íme, a nyugati és a keleti atyák, a leghosszabb egyet nem értés és vita[idő] után, magukat a tengeri és szárazföldi veszélyeknek kitéve, miután minden fáradalmakon átjutottak, ide erre a szent, ökumenikus zsinatra, a legszentebb uniónak vágyával és a helyreállítandó régi segítőkészség kedvéért, boldogan és örvendezve összegyűltek és saját szándékukban semmilyen módon nem akadályozottak. Hosszú és fáradságos vizsgálat után, de mégis a Szent Lélek kegyelme által ezt a leginkább kívánt és legszentebb uniót hozták létre.*”²⁸

A folytatás sajátosan és leplezetten utal a zsinaton elhúzódo vitákra is, azonban úgy, hogy az unió ellenzőit értetlenül említi, mert ilyen isteni kegyelem lehetőségét el kell fogadni minden keresztény hívőnek, az érdem pedig Jézus Krisztusé. Ezt a sikert pedig a korábbi uniós kísérlet eredménytelensége, a lyoni zsinatra való emlékezés fényében is meg kell becsülni. „*Ki mondjon, a Mindenható Isten [eme] jótéteményeiért méltó köszönetet elegendően? Ki az, aki nem érzéketlen az isteni kegyelem ilyen bőségével szemben? Akinek a vasból való keblét ekkora nagysága a Felső Kegyelemnek nem lágyítja meg? Mert bizony vannak isteni alkotások, amelyeket nem az emberi gyarlóság talált fel és ennél fogva a legnagyobb tisztelettel kell ezeket elfogadni*

²⁵ Ézsaiás könyve. <https://abibliamindenkie.hu/uj/ISA/49/>

²⁶ CICF I. 69.

A latin nyelvű kötet internetes elérhetősége: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9737552z/f74.image.texteImage> (Hozzáférés: 2019. december 13.) Így a bulla latin szövegének közlésétől itt eltekintettem.

²⁷ CICF I. 1927. 69.

²⁸ CICF I. 1927. 69–70.

és Isten dicséreteivel azokat követni. *Tiéd a dicséret, tiéd a dicsőség, tiéd a köszönet, Krisztus, az irgalmasság forrása, aki annyi jóval összekötötte a te Jegyesedet, az egész egyházat és a mi időnkben megmutattad nekünk a te kegyességed csodáit azért, hogy mindenki a te csodáidról beszéljen! Bizony nagy isteni adomány, hogy a mi Istenünk bőkezű. A szemünkkel látjuk azt, amit már előttünk sokan, erősen vágytak, [de] nem is gondolhattak!*²⁹

Az első cikkely fontos témakör, a Szentháromsági dogmában a Szent Lélek származását szabályozza. „1 §) *Összegyűltek tehát a latinok és a görögök ezen a szent, ökumenikus zsinaton, kölcsönösen nagy tanulmányozással, hogy többek között ezt a cikkelyt a Szent Lélek származásáról (de divina Spiritus sancti processione), a legnagyobb gondossággal és kitaró vizsgálattal megvitassák. Az előhozott tanúbizonyosságokból, a különböző szent iratokból és a keleti és nyugati szent doktoroknak többségi véleményéből [az tűnt ki, hogy], némelyek szerint az Atyától és a Fiútól (Filioque, ex Patre et Filio), mások szerint az Atyától a Fiú által (ex Patre per Filium) származik a Szent Lélek.*”³⁰ Itt jól láthatjuk a 325. évi nikaiai zsinat latin teológiájának *Filioque* betoldását, eltérően a görögöknek eredendően az Atyától való származtatás tanától. A szöveg arra is utal, hogy a teológiai-filológiai vizsgálatokat követően mindez összeegyeztethető, ahogyan a latin *principium* és a görög *ouszia* dogmatikai kifejezések is. „*Mindenki ugyanazt az értelmet gondolja [csak] különböző szavakkal (sub diversis vocabulis). A görögök ugyanis azt tartják, hogy az amit a Szent Léleknek az Atyától való származásáról mondanak, nem ilyen értelemben mondják, hogy kizárják a Fiút, hanem mivel úgy tűnik nekik, ahogyan a latinok is mondják, hogy a Szent Lélek az Atyától és a Fiútól származik, éppen úgy mint két alapelvből és két lélekzetből (ex duobus principiis, et duabus spirationibus), ezért mérsékelték magukat, hogy kimondják, hogy a Szent Lélek az Atyától és a Fiútól származik.*”³¹ A nyugati teológia sem szándékosan zárta ki a görög felfogást: „*A latinok is abban egyeztek meg, hogy nem ilyen értelemben mondják azt, hogy a Szent Lélek az Atyától és a Fiútól származik, hogy kizárják az Atyát, mintha nem lenne a forrása vagy alapelve (fons atque principium) a teljes Istenségnek, a Fiúnak és a Szent Léleknek; és azt sem, hogy a Szent Lélek a Fiútól származik, a Fiú pedig azt nem az Atya által bírja, akár azt két alapelvnek teszik fel vagy két lélekzetnek; hanem csak azt mondják, hogy egy alapelv (principium) van, a Szent Lélek, ahogyan eddig egyetértettek. Így mivel ezekből [az érvekből] az igazságnak egy és ugyanazon értelme csalogatható ki, végül a fent említett és az Isten által kedvelt unióban ugyanolyan értelmezésben, ugyanazon értelemmel megegyeztek és egyetértettek.*”³²

A dokumentum tulajdonképpeni rendelkező, „második része” a zsinat által közösen megállapított további hittételeket rögzíti. „2 §) *Így tehát a Szentháromság, az Atya, a Fiú és a Szent Lélek nevében, ezen egyetemes firenzei szent zsinattal megerősítve, elhatározzuk, hogy a hitnek ezt az Igazságát minden keresztény higgye és fogadja, így mindenki vallja, hogy 3 §) a Szent Lélek az Atyától és a Fiútól öröktől fogva van és a saját lényegiségét (essentiam suam) és a saját létezését bírja az Atyától és vele együtt a Fiúval, és mindkettőtől öröktől fogva, éppen úgy egy alapelvtől és egy lélekzettől származik (ab uno principio, et unica spiratione). Kinyilvánítva azt, hogy amit a szent Doktorok mondanak, hogy az Atyától és a Fiútól származik a Szent Lélek, ez*

²⁹ CICF I. 1927. 70.

³⁰ CICF I. 1927. 70.

³¹ CICF I. 1927. 70.

³² CICF I. 1927. 70.

arra az értelmezésre hajlik, hogy ez által a Fiúra is vonatkozzon, és pedig a görögök véleménye szerint az oka (causa), a latinok szerint pedig az alapelve (principium) a Szent Szellem lényegiségének, ahogyan az Atya is. Mivel minden, ami az Atyáé, az Atya maga adta saját egyszülött fiának nemzésével, az Atyaság nélkül, így az a (vélemény), hogy a Szent Szellem a Fiútól származik, maga a Fiú pedig bírja attól, akitől öröktől fogva született. Azonfelül meghatározzuk, hogy az értelmezés, az ő szavaikkal „Filioque”, az igazság kinyilvánítása kedvéért, és az akkori fenyegető szükségszerűségből, megengedetten és ésszerűen volt a Hitvalláshoz használható.”³³ Láthatjuk, hogy a Szent Lélek lényegiségének közös értelmezésében az eltérő latin principium és a görög *aitia* (causa) fogalmak összehangolt értelmezésére volt szükség. Ugyanakkor a görögök a Hitvallásban a latin *Filioque*-betoldást tudomásul vették.

Az áldozás során használt kovásztalan kenyér nyugati használatában is kompromisszum született (4. §). „Továbbá, mind a kovásztalan, mind a kovászos búzakenyérben Krisztus teste valóságosan benne van és a papok az oltáraiknál az Úr testét ugyanúgy elkészíteni kötelesek, tudniillik a saját egyházaik – akár a keleti, akár a nyugati egyház – szokása szerint.”³⁴ A zsinat határozata ezzel elfogadta, hogy mind a kovászos (ortodox), mind pedig a kovásztalan kenyérben Krisztus teste valójában benne van. A nyugati és keleti keresztény papoknak mindkettőt lehet használniuk, de a saját egyházuk szokása (*consuetudo*) szerint.

A Purgatórium tanítása és a tisztítóűz léte megosztotta a bizánci teológusokat, akiknél ez ismeretlen volt, ők másképpen gondolkodtak a Lélek halál utáni sorsáról.³⁵ A zsinat végül ezt elfogadta és több cikkelyben kitért erre (5-7. §). A tisztítóűzről az alábbi kitétel szól: „5. §) Továbbá, ha az igazán vétkezők Isten szeretetében távoznak el, [még] mielőtt elégtételt adtak volna a bűneikért és mulasztásokért a megbánásnak méltó gyümölcszeivel, az ő lelkeik a Purgatórium büntetéseivel, a halál után megtisztulnak.” A megkeresztelt vétkezők lelkei, a középkori nyugati tanítás szerint, így üdvözülhetnek. Ehhez szükséges az élők egyházi közbenjárása. „Hogy az efféle büntetések alól könnyebbüljenek, az élő hívők szava[zata] (*vivorum suffragia*) hasznukra van nekik, tudniillik a misék szentségei, imádságok, alamizsnák és más kegyes szolgálatok, melyeket a hívek más hívekért szoktak cselekedni az egyházi rendelkezések szerint.”³⁶ A sikeres közbenjárást követően a megkeresztelt büntelen és bűnös, de megtisztult lelkek is az isteni Szentháromságot szemlélik. „6 §) Továbbá azoknak a lelkei, akik a keresztség felvétele után, a bűn semmilyen foltjába nem estek; azoké is, akik a bűn foltját már magukra vették, akár (élő) testükben, akár a már elhagyott testükben (ahogyan előbb mondtuk), megtisztulnak, hamarosan az égbe visszafogadtatnak, tisztán szemlélik az Isteni hármast és egységet, úgy, hogy az érdemeik különbsége szerint egyik a másiknál tökéletesebben.” Viszont a többiek, így a keresztleetlenek lelkei közvetlenül a Pokolra kerülnek, ám eltérő büntetésekkel. „7 §) Azoknak a lelkei, akik éppen halálos bűnben vagy egyedül az eredendő bűnben halnak meg, hamarosan a Pokolra szállnak alá, de különböző büntetésekkel büntetendők.”³⁷

A teológiai cikkelyek után a római pápa kánonjogi helyzetéről szóló cikkely számított a legnagyobb jelentőségűnek. A zsinati tárgyalások sikere igazából ebben volt lemérhető. Ugyanis a

³³ CICF I. 1927. 70-71.

³⁴ CICF I. 1927. 71.

³⁵ MEYENDORFF 2006. 168.

³⁶ CICF I. 1927. 71.

³⁷ CICF I. 1927. 71.

8. cikkely szerint a bizánciak végül elfogadták a pápa főségének elvét! „Továbbá elhatározzuk, hogy a Szent Apostoli Szék és a római Főpap az egész világon elsőbbséget bír; a római Főpap maga az utódja az apostolok fejedelmének, Szent Péternek; Krisztus valódi helytartója; az egész Egyház feje; minden keresztény Atyja és Tanítója; és neki Jézus Krisztus által a teljes hatalom (*plena potestas*) adatott Szent Péter [egyházá]ban pásztorolni, vezetni és kormányozni az egész Egyházat, ahogyan azt az ökumenikus zsinatok cselekedetei és a szent kánonok tartalmazzák.”³⁸ Azt is hozzá kell tennem, hogy ezen, XVII. Egyetemes Zsinat egészének történetében is fontos jogokat kapott a pápa, amely nemcsak a görög-keleti egyházzal vagy a mindenkori bizánci császárral szemben biztosított hatalmi pozíciót, hanem a nyugat-európai konciliarizmussal szembeni zsinati küzdelemben is!

Nem kevésbé szenzibilis rendelkezés volt a firenzei uniós zsinat utolsó, 9. cikkelye, amely megállapította a római pápát követően konstantinápolyi és a többi keleti pátriárkák sorrendjét. A konstantinápolyi pátriárka a második helyet kapta meg a rangsorban. „Megújítva ezen felül a kánonokban a többi tiszteletreméltó pátriárkáknak hagyományos rendjét úgy, hogy a konstantinápolyi pátriárka a második legyen a legszentebb római Főpap után; a harmadik pedig az alexandriai, a negyedik továbbá az antiokhiai és az ötödik a jeruzsálemi, és ezeknek minden privilégiumuk és joguk épségben marad.”³⁹ A szövegben itt nagyon fontos kitétel volt a már említett Bészarión-formula, amely a meglévő jogokat és kiváltságokat érintetlenül hagyta.

3.

A firenzei uniós okmány fogadtatása Bizáncban nem volt eredményes. VIII. Ióánnész hazatérve a Hagia Sophia nagytemplomban nem merete kihirdetni az egyházi uniót, mert a konstantinápolyi vezető klérus alapján ellenezte és nem tudta elfogadni. Az új pátriárka, Métrophanész az uniót elfogadta, de Bészarión Itáliában maradt és Markosz Eugenikosz folytatta az ellenállást. A pápa is próbált segíteni, 1440-ben egy legátust küldött Konstantinápolyba, dogmatikai hitvitákat rendeztek, de mindhiába. Az ilyen módon erőltetett uniónak volt egy politikai ellenhatása is. Az oszmán-törökök által elfoglalt területeken is erősödött az a vélemény, hogy a papság is inkább a török uralmat választja, mint a nyugatit.⁴⁰ Már a bizánci fővárosban is lábra kapott az a meggyőződés, amint az uniót szintén ellenző Lukasz Notarasz megadux mondotta: „Előnyösebb látni a Város közepén a törökök császáranak turbánját, mint a latin bíborosi kalapot.”⁴¹

Azt kell mondanunk, hogy a firenzei uniós zsinat hatása Európában is elenyészővé vált. Ennek legsúlyosabb következménye az lett, hogy nem jött létre az oszmánokkal szemben sem az a keresztény egység, amely egy hathatós katonai akcióhoz kellett volna. Egyedül Izidórosz metropolita 1442-ben, a lengyel-litván uralom alatt álló Kijevben tudta kihirdetni az egyházi uniót. Moszkvában azonban, Vaszilij nagyherceg ellenállása miatt, mindez eredménytelen maradt. Egy évszázad múlva, 1596-ban a breszti uniós zsinat fogadta meg el a római katolikus hitvallást.⁴²

³⁸ CICF I. 1927. 71.

³⁹ CICF I. 1927. 71.

⁴⁰ BRÉHIER 1997. 450.

⁴¹ A bizánci történetíró, Dukasz munkájából idézi: SZABÓ 2015. 31.

⁴² PIRIGYI (é. n.).

Jómagam vizsgáltam a firenzei unió lehetséges magyarországi hatását is. Mert egy nagyon fontos egyházi kánonjogi kérdésben a zsinati cikkelyek kifejezetten nem rendelkeztek: a nyugati és a keleti keresztények közötti vegyes házasságok (*matrimonium mixtum*) kérdésében. A zsinati rendelkezések hallgatása elvileg két értelmezést jelentett. Egyrészt elhárult a két egyház hívei közötti, addig meglévő házassági kánonjogi, ún. *tiltó akadály*, de értelmezhető úgy is mint a kovásztalan és kovászos kenyér használata esetében, azaz hogy mindkét fél – a saját egyházi szertartása szerint – egyformán érvényesen léphet a keresztény házasság kötelékébe.

A 15. század közepén, a magyar politikai élet főszereplőiben – politikai megoldásként – felmerülhetett volna a katolikus és ortodox hitűek közötti házasság kötésének újabb, az uniót is figyelembe vevő lehetősége. Az elmélyülő bárói ligaharcok során Hunyadi János, kormányzóként, két alkalommal (1448, 1451) is vegyes házasság létrehozásával próbálta megteremteni a békét két riválisával, Branković György szerb despotával és Cillei Ulrik gróffal. Azonban az 1451. augusztus 7-én, Szendrő várában keltezett nagy közhitelességgel bíró *nádori oklevélben* (DF-DL 37 614) Branković György despota is kikötötte, hogy a Hunyadi Mátyással tervezett eljegyzésében unokája, a még törvényes korú Cillei Erzsébet is „*maradjon meg a görögök hitén.*”⁴³ Ez értelmezhető úgy is, hogy a megkötendő házasságban mindkét fél megtarthatja a maga vallását, a korábbi gyakorlattal ellentétben, nem kell áttérnie férj vallására.

A sort folytathatnám egy másik korabeli példával, amikor 1439-ben Branković György az egyik fiát, Lázárt szerette volna az özvegy Erzsébet királynéhoz házasítani. Kottanner Jánosné Wolfram Ilona emlékiratai szerint ekkor Erzsébet így szólt: „*Kedves urak, ne pogányt adjatok hozzám, inkább egy keresztény parasztot.*”⁴⁴ A királyné gúnyos, sértő megjegyzése, különösen a ferrarai-firenzei egyházi zsinat tekintetében érdekes. Jól mutatja viszont a gyakorlatban az ottani határozatokról való teljes információ hiányt vagy azok semmibe vételét.⁴⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

BRÉHIER, LOUIS (1997): *Bizánc tündöklése és hanyatlása II.* Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.

CICF : *Codici Iuris Canonici Fontes.* Cura Petri Gasparri. *Volumen I.* Romae 1927. A latin nyelvű kötet internetes elérhetősége: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9737552z/f74.image.texteImage> (Hozzáférés: 2019. december 13.) Így a bulla latin szövegének közlésétől itt eltekinttem.

Ézsaiás könyve. Károlyi Biblia <https://abibliamindenkie.hu/uj/ISA/49/> (Hozzáférés: 2020. április 19.)

GERGELY JENŐ (1999): *A pápaság története.* Budapest, Kossuth Kiadó.

KOTTANER JÁNOSNÉ (1978): *A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440.* Fordította és közlésezi Mollay Károly. Budapest.

KOZMA JÁNOS (1939): A firenzei zsinat. *Keleti Egyház* 6. évf. 51. sz. 5–13.

⁴³ SZABÓ 2019. 8., 12.

⁴⁴ KOTTANER 1978. 13.

⁴⁵ SZABÓ 2015. 93.

- MEYENDORFF, JOHN (2006): *A bizánci teológia*. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- NORWICH, JOHN JULIUS (1996): *Byzantium. The decline and fall*. London – New York – Toronto.
- PIRIGYI ISTVÁN (é. n.): Breszti unió. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/B/breszti%20uni%C3%B3.html> (Hozzáférés: 2020. április 19.)
- SZABÓ PÁL (2015): *1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Doktori értekezés. Szeged, Areión Könyvek.
- SZABÓ PÁL (2019): „*maradjon meg a görögök hitén*” – A Hunyadi-fiúk házassági terve, avagy az egyházi unió a gyakorlatban? *Évkönyv 9*. Topolya, Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság.
- ÚJVÁRI EDIT (2016): A „háromkirályok imádása” ikonográfiai téma hatalomlegitimációs szerepe a középkorban. In Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.) *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 155–179.
- VASILIEV, A. A. (1980): *History of the Byzantine Empire*. Volume II. Madison – London.

Benozzo Gozzoli freskórészlete, VIII. Ióánnész, a három királyok egyikeként.
 Palazzo Medici Riccardi, Firenze.

GYÖNKI VIKTÓRIA

gy.viktoria.86@gmail.com

történész, muzeális gyűjteményi referens

(Klauzál Gábor Budafok-Tétényi Művelődési Ház)

Múltépítés és propaganda – Keménykezű Harald bizánci harcai és az izlandiakkal való viszonya a sagairodalomban

Past Construction and Propaganda – Harald the Hard-ruler's
Byzantine Fights and Relationship with Icelanders in Saga
Literature

ABSTRACT

Harald the hard-ruler (Old Norse: Haraldr harðráði) (1046–1066) was the last king of the so-called Viking Age. His life and deeds were recorded in numerous compilations of the Kings' sagas, such as *Heimskringla* and *Morkinskinna*. Both of these texts depict him as a strong ruler and military leader. This portrait could not be complete however, without those shorter episodes in the Kings' sagas between different Icelanders and the king – mostly, it was Harald who had to compete with them. While Harald was famous for his smart tactics in byzantine service, he was not able to outperform Icelanders. This essay will focus on how Harald's image was built up, sometimes based on historical or literary materials other than the Kings' sagas. His special relationship with Icelanders was also expressed as he became a frequent character in the Icelandic Family Sagas.

KEYWORDS

Haraldr harðráði, Harald the hard-ruler, Kings's sagas, Heimskringla, Morkinskinna, Icelandic Family Sagas, Byzantium